

Arkadiusz Żukiewicz
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie,
Instytut Pedagogiki Społecznej i Wsparcia Rodziny
<https://orcid.org/0000-0002-5064-4491>

„Nauki o rodzinie” w systemie nauki polskiej

Wstęp do dyskursu o dziedzinie i dyscyplinach naukowych

“Family Studies” in the Polish Science System

Introduction to the discourse on the field and scientific disciplines

Abstrakt:

Celem artykułu jest prezentacja możliwości i kierunków rozwoju dziedziny „nauk o rodzinie”, która jest kształtowana w polskim systemie nauki. Metoda desk research była podstawową metodą użytą podczas prowadzonej analizy. Wykorzystano przy tym badanie dokumentów i źródeł. Wyniki badań mogą stanowić wkład do dyskursu o dalszym rozwoju dziedziny oraz dyscyplin wpisujących się w tę przestrzeń naukowej aktywności. Otwarcie (prawne) możliwości rozwoju dziedziny nauki sprofilowanej wokół zagadnień rodziny wymaga wspólnego zaangażowania akademickiego specjalistów, którzy w dotychczasowej aktywności podejmowali problematykę rodzinną z różnych punktów widzenia. Dyskurs oraz współpraca badawcza są, jak się wydaje, właściwą drogą do łączenia dotychczasowych osiągnięć nauki, które ułatwią dalszy rozwój odrębnej dziedziny i dyscyplin nauk o rodzinie.

Słowa kluczowe: nauki o rodzinie, system nauki, dyscypliny naukowe, familiologia, rodzina.

Abstract:

The aim of this article is to illustrate the possibilities and directions of development of the field of “family studies”, which is shaped in the Polish science system. The desk research method was the basic method used during the conducted analyses. In particular, the examination of documents and sources was used. The results of the research may be a contribution to the discourse on the further development of the field and disciplines that fit into this space of scientific activity. The legal possibility of developing a field of science profiled around family issues is associated with the necessity of joint academic involvement of specialists who have taken up family issues from various points of view in their previous activities. Academic discourse and scientific research cooperation seem to be a good way to combine the achievements of science and support the further development of a separate field and disciplines of family studies (sciences).

Keywords: family studies, scientific system, disciplines of science, familiology, family.

Wprowadzenie

Zmiana prawna dotycząca systemu nauki polskiej wprowadzona mocą rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z 11 października 2022 r. (Sejm.gov.pl, 2022), umożliwia integrację sił naukowych między innymi wokół zagadnień związanych z życiem, funkcjonowaniem i rozwojem rodziny. Służy temu wyodrębnienie dziedziny „nauk o rodzinie”, w której na obecnym etapie kształtowania tego elementu systemowego wpisano jedną dyscyplinę, tj. „nauki o rodzinie”. Można jednak się spodziewać, że katalog będzie sukcesywnie wzbogacany o kolejne dyscypliny, których przedmiotem poznania będą szczegółowe zagadnienia dotyczące środowiska rodzinnego (Żukiewicz, 2022, pp. 343–352). Zarówno dziedzinowy, jak i dyscyplinarny proces formowania się nauk o rodzinie sprzyja podejmowaniu analiz oraz inicjowaniu dyskursu, którego celem jest wypracowanie naukowych filarów wyznaczających dalsze kierunki rozwoju teoretycznego, metodologicznego, a także metodycznego – orientowanego na wspieranie praktyki służby w rodzinie, dla rodziny i z rodziną.

Wypracowanie rozwiązań modelowych służących działalności praktycznej wymaga gruntownej eksploracji oraz eksplanacji różnorodnych pól aktywności rodzinnej, poczynając od rozwiązań makrosystemowych po mikrokomponenty warunkujące istnienie oraz jakość życia i funkcjonowania rodziny. Nauka, a w szczególności naukowcy, którzy są lub będą dyscyplinarnie afiliowani w dziedzinie „nauk o rodzinie”, mają niepowtarzalną możliwość współuczestnictwa w tworzeniu dobra wspólnego – dobra sprzyjającego generowaniu no-

wych i zarazem specyficznych dla powstającej dziedziny kierunków badań, kreowaniu konstruktów teoretycznych, metodycznych, a także kształtowaniu dydaktycznych rekomendacji dla praktyki oświatowo-wychowawczej w zakresie przygotowania i doskonalenia kompetencji rodzinnych, rodzicielskich, małżeńskich itp. (Stala, 2014; Jamrozowicz, 2020; Osewska, Stala, 2020).

Podjęcie próby wpisania się w akademicki dyskurs dotyczący kształtu i specyfiki „nauk o rodzinie” (Kłys, 2001, pp. 35–52; Bajda, 2006, pp. 145–155; Kawczyńska-Butrym, 2006, pp.163–170; Tunkiewicz, 2008, pp. 21–28; Śliwerski, 2014, pp. 11–27; Gruca-Miąsik, 2016), wymaga ujawnienia intencji determinujących, a zarazem warunkujących zgłoszone stanowisko będące propozycją do dalszych poszukiwań. Warto dodać, że dialog wymaga od uczestników wzajemnej otwartości na odmienność akcentowanych podejść i poglądów. Merytoryczna argumentacja ma swoistą moc prowadzącą do naukowych kompromisów opartych na idei poszukiwania prawdy w drodze poznania legitymizowanego sprawdzonymi i uprawomocnionymi w nauce podejściami metodologicznymi. Wszelkie przejawy ideologizacji dyskursu, wzmacnianej siłą argumentów władztwa instytucjonalnego czy różnorodnymi formami przemocy (realnej bądź symbolicznej), są z kolei zaprzeczeniem naukowego podejścia do dialogu i pozostają w sprzeczności z etosem akademickiej służby. Przyjmując zatem naukowy charakter dyskursu na temat nauk o rodzinie, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że poniższa propozycja będzie wkładem w proces poszukiwania rozwiązań dla rozwoju i doskonalenia zarówno dziedziny, jak i również dyscyplin naukowych zorientowanych na zagadnienia związane z rodziną i środowiskiem jej funkcjonowania oraz szczegółowymi kwestiami warunkującymi jakość życia rodzinnego. Naukowe podstawy wypracowane w polu akademickim bez wątplenia konstytuują pole praktyki działalności służącej wzmacnianiu i wspomaganiu rozwoju rodzinnego. Ta deontologiczna powinność, której towarzyszy odpowiedzialność za skutki naukowej działalności, warunkuje nie tylko postawy i intencje naukowców skupionych w polu przedmiotowej dziedziny. Jest ona tym samym drogowskazem w postępowaniu teoriiotwórczym, badawczym, metodycznym oraz dydaktycznym.

Zgłoszone poniżej propozycje obejmujące główne zagadnienia nauk o rodzinie należy traktować jako wstęp do dalszych pogłębionych i zarazem uszczegółowionych analiz. Można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że na gruncie naukowo-rodzinnym będą one z pewnością podejmowane w różnych środowiskach (ośrodkach) akademickich, a także na forum ogólnym wśród naukowców, którzy aspirują do miana reprezentantów dziedziny nauk o rodzinie i towarzyszących jej dyscyplin.

1. Perspektywa i typ nauk o rodzinie

W świetle przyjętych rozwiązań prawnych dziedzina nauk określa (z zasady obejmuje) systemową „grupę” dyscyplin naukowych, których osią wspólną jest (typowy dla danej dziedziny) podmiot lub/i przedmiot poznania. Poszukując specyfiki każdej z dziedzin nauk, można akcentować ich teleologiczną warstwę, na której oparty zostanie określnik precyzujący typ danej dziedziny. Dla nauk o rodzinie kluczowe zdaje się pytanie o rację ich istnienia, co bez wątpienia stanowiło fundamentalną przesłanką wyodrębnienia tej grupy w systemie nauki. Rodzina wpisana w pole poznania nauk o rodzinie determinuje teoretyczną optykę postrzegania zagadnień szczegółowych rozpatrywanych w toku analiz i eksploracji. Jednakże nie wydaje się słusznym ograniczanie tej dziedziny wyłącznie do teorii twórczej aktywności naukowej. Zasadne z punktu użytecznego będzie łączenie teoretycznych efektów prac badawczych z aplikacyjnym ich zastosowaniem. Takie ujęcie nauk o rodzinie prowadzi do określenia ich typu jako łącznego i zarazem integrującego teorię z praktyką działalności orientowanej na wszelkie formy wspomagania rodziny w jej istnieniu i rozwoju (włącznie z redukcją deficytów diagnozowanych w środowiskach życia rodzinnego).

Teoretyczność nauk o rodzinie łączona z prakseologicznym wymiarem tej dziedziny uzasadnia przyjęcie określonej perspektywy integrującej odpowiednie jej funkcje, tj. adaptacyjną z emancypacyjną, kompensacyjną ze wspierającą, ratowniczą z rozwojową, pomocową z opiekuńczą, interwencyjną z promocyjną itp. Chodzi o równomierność w postrzeganiu celowości nauk o rodzinie, które nie będą ograniczane do jednej ze zmiennych danego kontinuum, ale połączą sferę dodatnią – czynną (sprawczy potencjał sił twórczych, rozwojowych itp.) ze sferą ujemną – bierną (deficyty, niedobory materialne, emocjonalne, moralne, kompetencyjne itp.). Holizm i towarzyszący temu integralizm stanowią propozycje dla nauk o rodzinie, które uzasadnia fragmentaryzm i atomizacja wiedzy wytwarzanej w polach subdyscyplin nauk wpisanych w dziedziny przynależne do humanistyki, nauk społecznych i innych, których badacze niekiedy podejmują zagadnienia związane z rodziną (Adamski, 1982; Winiarz, 1993; Kawula, Brągiel, Janke, 1997; Balcerzak-Paradowska, 1999; Nowak, 2008; Rostowska, 2009; Szlendak, 2011; Ładyżyński, 2012; Czekajewska, 2014; Trynieszewska, 2016; Marczewski *et al.*, 2016; Marczewski *et al.*, 2017; Marczewski *et al.*, 2018; Kochel, 2018; Hryniewicz, Witkowski and Potrykowska, 2018; Janicka, Liberska, 2021; Lubowicki, 2022; Kotas-Turoboyska, 2022). Wyniki podejmowanych tam badań nasświetlają sprawy rodzinne przez pryzmat własnych perspektyw, typowych dla dyscyplin, w których polu podejmowano eksploracje. Jednakże brak związków z holistyczną perspektywą nauk o rodzinie implikuje liczne ryzyka związane

z fragmentaryzmem, tzw. wyrwaniami kontekstualnymi, nadinterpretacjami, a także wadliwością metodologiczną czy interpretacyjną (szczególnie na etapie prezentacji wyników eksploracji czynionych z punktu interdyscyplinarnego takich nauk jak socjologia, psychologia, pedagogika, teologia itp.).

Specyfika perspektywy nauk o rodzinie, w których dokonuje się konwergencja teorii i praktyki obejmującej rzeczywistość życia rodzinnego, pozostaje w ścisłym związku z innymi naukami, których dorobek teoretyczny, badawczy, metodyczny, a także dydaktyczny może być spożytkowany dla tej dziedziny. Dla przykładu socjologia rodziny może wnieść do nauk o rodzinie wiedzę z zakresu interakcjonizmu, konstruktywizmu społecznego, a także osiągnięcia mikro- czy makrosocjologii, włącznie z dookreśleniem przestrzennym i demograficznym, w którym lokowane są zagadnienia z pola nauk o rodzinie (Tyszka, 1976; Kocik, 2006; Klimczuk, 2008). Pedagogika rodziny posiada potencjał naukowy, który może być spożytkowany przez nauki o rodzinie w odniesieniu do zagadnień związanych z wychowaniem, rodzicielstwem, działalnością opiekuńczą, pomocową itp. (Olearczyk, 2007; Majdański and Marczewski, 2015; Wilk, 2016; Opozda, Leśniak, 2017). Psychologia rodziny może z kolei stanowić teoretyczne wsparcie użyteczne w wyjaśnianiu kwestii relacyjnych, terapeutycznych i innych czynionych z punktu indywidualności osób współtworzących przestrzeń życia rodzinnego (Janicka, Rostowska, 2003; Płopa, 2011). Teologia rodziny to kolejny przykład nauki, z której pola można wydobywać wartości związane z zagadnieniami małżeństwa, duchowości, sfery religijności i innych aspektów warunkujących więzi rodzinne, ich siłę, trwałość, jakość itp. (Majdański, Mierzwiński and Bajda, 1980); Majdański, 1990; Skrzydlewski, 1982; Murawski, 1988; Pryba, 2019; Strękowski, 2021; Wojtyła, 2022). Przykładów tego rodzaju można wskazywać więcej, ale warto przy tym pamiętać, że również nauki o rodzinie posiadają potencjał, z którego mogą płynąć inspiracje wzbogacające perspektywę nauk społecznych, humanistycznych i innych, których fragment pola poznania obejmuje sferę życia rodzinnego (Balcerzak-Paradowska, 2003; Strzebińczyk, 2013; Andrzejewski, 2014; Szczepaniak-Sienniak, Kubów, 2016; Latkowski, Lukas and Godycki-Ćwirko, 2017; Krasnodębski, 2019; Prorok, 2021; Wetoszka, 2022).

Dziedzina nauk o rodzinie ujęta jako typ nauk teoretycznych i zarazem zorientowanych na generowanie metodycznych modeli mających zastosowanie w praktyce działalności podejmowanej dla rodziny, z rodziną, w rodzinie zdaje się propozycją stosowną dla tej grupy nauk. Wymaga jednak dalszych analiz i uzasadnień czynionych zarówno z przywołanego powyżej punktu utylitarystycznego czy szerzej – etycznego, jak i ontologicznego oraz epistemologicznego. Familiocentryczna perspektywa zdaje się z kolei dogodnym odniesieniem dla analiz i procesów poznania szczegółowych zagadnień związanych z życiem

i funkcjonowaniem środowisk życia rodzinnego. Jednakże i ten element wyróżniający nauki o rodzinie względem innych grup nauk wymaga dalszych poszukiwań oraz stosownych uzasadnień, które będą dookreślały typ i perspektywę tej dziedziny.

2. Podmioty i przedmioty poznania nauk o rodzinie

Tradycja metodologicznego scjentyzmu, przez wiele dekad obowiązująca w nauce polskiej jako przewodnia strategia badań naukowych, wciąż determinuje sposób postrzegania licznych i kluczowych kwestii teoriopoznawczych. Elementem znaczącym dla podjętej tu sprawy jest sposób podejścia do kategorii przedmiotu poznania, a także podmiotu, który niejednokrotnie wzbudza poznawczą ciekawość naukowców. Pomijając w tym miejscu analizę podręczników z zakresu metodologii badań społecznych, psychologicznych, socjologicznych, pedagogicznych itp., warto zogniskować uwagę na naukach o rodzinie, w których polu konieczne jest jednoznaczne dookreślenie kwestii związanej z przyjmowaną optyką oglądu rzeczywistości, w której występują zarówno podmioty, jak i przedmioty naukowego poznania. Zakreślenie pól znaczeniowych, a tym samym rozróżnienie obu kategorii jest o tyle istotne, że w metodologicznych założeniach licznych nauk zaliczanych do grupy humanistycznych bądź społecznych niejednokrotnie zdarzają się odniesienia do przedmiotu badań, który stanowią odpowiednio: grupy społeczne, nauczyciele, pracownicy, politycy, żołnierze, uczniowie, seniorzy, osoby uzależnione, ludzie bezdomni, a niekiedy również rodziny itp. Nie chodzi tu o zgłaszanie postulatów teoriopoznawczych dla nauk posiadających ukształtowaną już strukturę metodologiczną, typową dla pola oraz reguł ich poznania. Zbyteczne jest także podejmowanie konfrontacyjnych rozważań nt. słuszności koncepcji metodologicznych przyjętych i prezentowanych przez konkretnych autorów podręczników z zakresu metodologii (szczególnie tej grupy autorów-badaczy, którzy obok zjawisk lub procesów przedmiotem badań czynią ludzi i zbiorowości ludzkie). W tym miejscu idzie wyłącznie o zgłoszenie jednoznacznej propozycji dla nauk o rodzinie, których metodologiczne podstawy są w procesie kształtowania i wymagają wysiłku naukowego, którego efektem będzie spójność ontologiczna, epistemologiczna, etyczna oraz prakseologiczna dziedziny, w której rodzina wyznacza centralną oś podmiotową.

Odnosząc się do źródeł ugruntowanych w personalistycznym i zarazem humanistycznym podejściu do człowieka jako osoby, można przyjąć, że w dziedzinie nauk o rodzinie uzasadnione jest przyjęcie podmiotowego charakteru

tak rodziny (podmiotu zbiorowego stanowiącego szczególny typ grupy ludzkiej wpisanej w pole naukowego poznania), jak i poszczególnych jej członków (podmiotów współtworzących społeczną przestrzeń relacji zachodzących w osobowym wymiarze rodziny). Indywiduum każdego człowieka sprawia, że jest on niepowtarzalną i z zasady wyjątkową w swym jestestwie jednostką, istniejącą w przestrzeniach relacji zarówno podmiotowych (osobowych itp.), jak i przedmiotowych (instytucjonalnych itp.). Podmiotowa relacyjność sprawia zaś, że w rodzinie dokonuje się (urzeczywistnia) szczególna forma współlistnienia społecznego, które jest źródłem dobra (posiada potencjał sił dobrotwórczych), jak i zbiorowym podmiotem współtworzącym i współorganizującym przestrzeń codziennego życia rodzinnego. W takim rozumieniu człowiek jako indywiduum i zarazem współtwórca szczególnej grupy społecznej objętej sferą relacji i więzi rodzinnych może być wyłącznie podmiotem poznania nauk o rodzinie. Zbiorowy wymiar osób ludzkich współtworzących wspólnotę rodzinną decyduje z kolei o podmiotowości w eksploracji prowadzącej do poznania i rozumienia rodziny (w ontologicznym znaczeniu istnienia tego bytu).

Zagadnienie przedmiotu poznania dziedziny nauk o rodzinie odnosi się z kolei do kwestii związanych z odpowiednimi komponentami rodziny i indywidualnych podmiotów ją współtworzących. W szczególności zaliczyć tu można rodzinną strukturę, jej funkcje, role, cele, wartości, zadania, obowiązujące reguły, więzi, relacje, postawy przyjmowane przez poszczególnych jej członków, a także zachodzące w obrębie rodziny procesy bądź występujące tam stany i zjawiska, które mogą stanowić przedmiot naukowego poznania wpisanego w obszar dociekań specjalistów afiliowanych przy dziedzinie nauk o rodzinie i w poszczególnych jej dyscyplinach. Przedmiotowy katalog poznania nauk o rodzinie jest otwarty i dynamiczny. Sprawia to, iż przedmiotowe pole eksploracji naukowej będzie każdorazowo definiowane w odniesieniu zarówno społecznym i kulturowym, jak i historycznym, gospodarczym, a także światopoglądowym czy religijnym. Ważne przy tym zdaje się, by przyjmowane kryteria były jawne, czytelne, jednoznaczne (klarowne), czego wymaga naukowa uczciwość i zarazem powinność wpisana w ontologiczną strukturę poznania prowadzonego w polu aktywności akademickiej. Jawność zamysłu badawczego, a także czytelność metodologiczna oraz teoretyczna – stanowiąca określoną ramę, w której badacz lokuje przyjętą optykę oglądu wybranego wycinka badanej rzeczywistości, ma istotne znaczenie w procesach recepcji prezentowanych wyników eksploracji i towarzyszącej temu narracji.

3. Metodologiczne fundamenty nauk o rodzinie

Warstwa epistemologiczna jest jednym z kluczowych komponentów konstytuujących odrębność danej nauki względem innych, pokrewnych bądź odległych pod względem pola zainteresowania, przedmiotu bądź podmiotu poznania itp. Teoriopoznawcze założenia obejmują w swej szczegółowej warstwie metodologiczną strukturę założeń danej grupy nauk (dziedziny) bądź konkretnej nauki (dyscypliny). Obok istoty, optyki czy granic poznania, określenie (typowych dla konkretnych nauk) sposobów (dróg) oraz strategii (koncepcji proceduralnych) poznawania wybranych wycinków rzeczywistości ma kluczowe znaczenie dla odkrywania prawdy o podmiotach lub przedmiotach pozostających w polu naukowych dociekań. Można jednoznacznie przyjąć, że dla badaczy reprezentujących dziedzinę nauk o rodzinie określenie rzetelnych i merytorycznie poprawnych założeń metodologicznych (ujmowanych z poziomu metawiedzy o procesach i regułach naukowego poznania dokonującego się w polu tej grupy nauk) będzie kluczem do uprawomocnienia wyników uzyskiwanych w toku podejmowanych eksploracji. Ważne jest zatem, by były one nie tylko zrozumiałe i znane badaczom, ale przede wszystkim skutecznie stosowane w trakcie realizacji konkretnych projektów badawczych. To bowiem stanowi gwarancję prawdziwości uzyskiwanych wyników badań. Warunkuje także rzetelność oraz poprawność i związaną z tym wiarygodność efektów naukowych poszukiwań.

Odnosząc powyższe do dziedziny nauk o rodzinie, można zaproponować (do dalszego dyskursu) koncepcję strategii badawczych pozostającą w ścisłym związku z zaprezentowaną powyżej perspektywą i typem tej grupy nauk. Przyjęcie założeń wstępnych, że dziedzina nauk o rodzinie to zarówno grupa nauk teoretycznych, jak i praktycznych, wymaga uznania pełni aparatury poznawczej, która będzie stanowiła filary metodologiczne przedmiotowego zespołu nauk. Oznacza to, iż naukowe poznawanie wybranych wycinków rzeczywistości życia ludzkiego będzie wiązało się z zastosowaniem wszelkich dostępnych operatorów poznania, do których grona poza tradycyjnie uznanymi w teorii poznania rozumem i zmysłami zaliczyć można emocje, intuicję badawczą i inne, których zasadność w eksploracji środowisk życia rodzinnego wiąże się z wielowymiarowością tego obszaru badań, a także jego bogactwem zarówno materialnym, jak i pozamaterialnym (np. klimat rodzinny, więzi, symbole i znaczenia czy kody komunikacji pozawerbalnej itp.).

Obok akcentowanych powyżej zróżnicowanych operatorów poznania zagadnień rodzinnych słuszne zdaje się również przyjęcie holistycznej i zarazem integralnej koncepcji metodologicznej w jej warstwie „meta” – epistemologicznej. Chodzi w szczególności o spożytkowanie wypracowanych, uznanych i dostęp-

nych w nauce strategii, metod oraz narzędzi badawczych, które będą stanowiły warstwę „mikrometodyczną” danego projektu zorientowanego na eksplorację wybranych wycinków rzeczywistości rodzinnej. Kluczowy w tym kontekście będzie etap konceptualizacji projektu badawczego, w toku którego zachowane zostaną zasady adekwatności wybranej strategii poznawczej do odpowiednich metod i narzędzi, których kształt oraz forma pozostaną w ścisłej zależności z celem eksploracji, jej zakresem, podmiotem i przedmiotem.

Tak szerokie otwarcie epistemologiczne implikuje etapowe postrzeganie procesów poznania naukowego rodzin i potwierdza tym samym słuszność przyjęcia holistycznej oraz integralnej perspektywy metodologicznej dla badań podejmowanych w dziedzinowym polu nauk o rodzinie. Przyjęcie zgłoszonego rozwiązania niesie ze sobą dodatkowy pożytek (w rozumieniu utylitarystycznym) dla nauk o rodzinie. Dotyczy on wyłączenia tej dziedziny z toczącego się (od dekad) w metodologii nauk sporu o prymat ilościowych bądź jakościowych dróg poznania naukowego. Uznając wielowymiarowość naukowego poznania rodzin, warunkowaną wielością oraz bogactwem różnorodności (tak podmiotowej, jak i przedmiotowej) rodziny oraz środowiska jej życia, można podkreślić, że bezzasadne byłoby preferowanie którejkolwiek ze strategii naukowych eksploracji. Odwoływanie się do ilościowych bądź jakościowych dróg poznania będzie warunkowane konkretnymi przesłankami fundującymi określone procesy zamierzonych i realizowanych badań, zależnie od przyjętych założeń projektowych. Pomijając szczegółowe analizy (symulacje) potencjalnych rozwiązań eksploracyjnych (na co będzie z pewnością miejsce w dalszym dyskursie naukowym oraz w projektach wydawniczych, które umożliwią stworzenie odpowiedniej literatury z zakresu metodologii badań nauk o rodzinie), warto już w tym miejscu eksponować konieczność zachowania szczególnej ostrożności na etapach doboru odpowiednich metod i narzędzi badawczych. Chodzi o ontologiczną spójność proceduralną ściśle powiązaną z adekwatnością metodyczną, która nie może pozostawać w sprzeczności z obraną strategią badawczą. Analiza literatury przedmiotu (jej warstwy metodologicznej), pozwala dostrzec występującą nierzadko niespójność ujawniającą się już na etapie projektowania założeń metodologicznych dla zamierzonych badań. To w konsekwencji sprawia, że wyniki uzyskane w toku eksploracji są błędne, a tym samym niewiarygodne. Dla przykładu można przywołać sytuację łączenia metod odpowiadających ilościowej strategii poznania z narzędziami typowymi dla badań jakościowych. Zabieg taki jest błędem metodologicznym i uniemożliwia uznanie naukowej ważności wyników zrealizowanych „badań”. Chodzi tu w szczególności o łączenie nieprzystających do siebie komponentów na różnych poziomach tego samego procesu badawczego. Nie oznacza to braku możliwości prowadzenia badań określanych w literatu-

rze przedmiotu mianem „etapowych”, „łączonych”, „hybrydowych” itp., które pozostają w metodologicznej spójności z konkretnym cyklem procesu poznania naukowego. Kwestie tego typu będą z pewnością niejednokrotnie podnoszone w naukorodzinnym dyskursie poświęconym zagadnieniom epistemologicznym oraz metodologicznym, ale ich waga wymaga zgłoszenia już na tym etapie rozważań, prowadzonych z intencją dalszego dialogu poświęconego dziedzinie nauk o rodzinie.

4. Język nauk o rodzinie

Proces formowania się nowej w polskim systemie nauki – dziedziny nauk o rodzinie, implikuje kolejny element zadaniowy stanowiący zarazem wyzwanie dla naukowców włączonych w twórczą działalność na rzecz kształtowania naukowych podstaw przedmiotowej grupy dyscyplin wpisanych w tę dziedzinę. Wiąże się to wprost z naukowym poznaniem rodzin warstwą językową, która zapewni jednoznaczność i precyzję komunikacyjną zarówno wewnątrz nauk o rodzinie, jak i w relacjach dialogu oraz współdziałania z innymi dziedzinami i dyscyplinami nauki. W szczególności konieczne jest wygenerowanie i dookreślenie pól znaczeniowych dla kluczowych kategorii wpisanych w językową warstwę dziedziny nauk o rodzinie. Tworzenie języka typowego dla perspektywy określającej optykę oglądu rzeczywistości danej dziedziny nauk jest jednym z fundamentalnych wyróżników decydujących o specyfice i odrębności względem innych nauk. Nie oznacza to, że niektóre kategorie nie mogą być (bo z pewnością będą) wspólne dla kilku pokrewnych dyscyplin, szczególnie tych, których przedmioty i podmioty poznania są podobne, a różnica dotyczy wyłącznie perspektywy, z jakiej naświetla się zagadnienia poddające je badaniom naukowym.

Dla określenia pojemności danych kategorii wpisanych w leksykalną warstwę nauk o rodzinie zasadne będzie przeprowadzenie ich ontologicznej analizy. Uznanie kluczowych kategorii nauko o rodzinie za byty istniejące, realne i zarazem wyznaczające znaczeniową warstwę poszczególnych nauk wpisanych w dziedzinę nauk o rodzinie umożliwi doprecyzowanie desygnatów odpowiednich kategorii. To z kolei umożliwi tym samym ich ujednoznacznienie i wyodrębnienie z mrowia językowego tygla stanowiącego niejednokrotnie główną trudność w wielodyscyplinarnym dialogu prowadzonym podłużnie lub poprzecznie wśród naukowców reprezentujących różnorodne dziedziny, dyscypliny bądź subdyscypliny nauki. Występujące niekiedy w dyskursach naukowych nieporozumienia (prowadzące nierzadko do bezzasadnych sporów) mają swe źródło w leksykalnej warstwie pojęć, do których odwołują się uczestnicy dialogu. Stąd

kwestia precyzji i jednoznaczności języka danej nauki (grupy nauk) jawi się jako jedno z kluczowych wyzwań i zarazem zadań stawianych reprezentantom danej dziedziny lub dyscypliny (niekiedy również subdyscypliny, szczególnie, gdy jest ona w procesie dyscyplinaryzacji).

W kontekście kształtowania języka nauk o rodzinie podjęcie wysiłku związanego z ontologiczną analizą kluczowych kategorii tej dziedziny jest bezsprzecznie ważnym wyzwaniem i jednym z priorytetów nauki o rodzinnej aktywności w najbliższym okresie. Realizacja tego zadania może być również swoistym regulatorem znaczeniowym, który uniemożliwi tzw. zawłaszczanie określonych kategorii dla celów pseudonaukowych bądź ideologicznych itp. Zjawiska tego typu doświadczają różne nauki, z czym wiąże się inne negatywne zjawisko, tzw. rozmywania tożsamości danej nauki. Procesy nasycania języka danej nauki swoistymi „trollami” leksykalnymi przyczynia się między innymi do wadliwej recepcji obrazowanych fragmentów rzeczywistości poznanej w toku naukowej eksploracji dokonanej w polu tej nauki. Ponadto relatywizacja języka naukowego, rozpowszechniona w warunkach „pęknięć” etycznych, może prowadzić do zbędnych w nauce napięć poznawczych, których efektem bywa utrata zaufania wobec naukowców oraz wytworów ich działalności akademickiej. Stąd troska o precyzję i jednoznaczność języka nauk o rodzinie jest uzasadniona nie tylko merytorycznie, ale również formalnie. Wiąże się to z ogromnym nakładem pracy, ale praca ta zdaje się niezbędna w kontekście kształtowania ontologicznego rdzenia dziedziny nauk o rodzinie oraz przynależnych do niej dyscyplin naukowych. Już na wstępnym etapie określania pola zadaniowego związanego z kształtowaniem językowej warstwy nauk o rodzinie można wskazać kluczowy zestaw kategorii wymagający dookreślenia poszczególnych desygnatów stanowiących o pojemności i znaczeniowości takich bytów jak rodzina, rodzinność, rodzic, matka, ojciec, rodzicielstwo, małżeństwo, mąż, żona, dziecko oraz szeregu innych, których treść jest niejednokrotnie zależna od narracyjnych intencji uczestników różnorodnych form i rodzajów toczących się dyskursów. Dobrym przykładem może być poszukiwanie znaczeń kategorii familiologia prowadzonych w kontekście nauk o rodzinie (Kłys, 2001, pp. 35–52; Majdański and Mierzwiński, 2006, pp. 183–188; Kawczyńska-Butrym, 2006, pp. 163–170).

Obok ontologicznej analizy kluczowych dla nauk o rodzinie kategorii słusznym wydaje się podjęcie tożsamych analiz powadzonych z perspektywy etycznej. Chodzi w szczególności o poszukiwanie i dookreślanie desygnatów:

- a) wartości rodzinnych (zakres aksjologiczny);
- b) powinności i zasad (reguł) warunkujących życie i funkcjonowanie środowisk rodzinnych (zakres deontologiczny);

- c) cnót rodzinnych, zdobiących ten szczególny rodzaj grup społecznych, jak również poszczególnych ich członków (zakres aretologiczny), a także innych wpisanych w obszar synejdezjologii, agatologii, felicytologii itp. Jednoznaczność i precyzja języka naukowego jest istotna nie tylko w toku dyskursów akademickich, ale stanowi szczególny wyróżnik nauki względem innych obszarów ludzkiej aktywności opartej na słowie, jak dziennikarstwo, polityka itp.

5. Zarys dyscyplinarny (strukturalny) dziedziny nauk o rodzinie

Utworzona dziedzina nauk o rodzinie ogniskuje pole poznania naukowego na zagadnieniach rodziny i środowiska jej życia, a zarazem umożliwia (ułatwia) przyspieszenie procesu integrowania poszczególnych dyscyplin nauki, których podmiot i przedmiot poznania kwalifikuje do wpisania w obszar tej dziedziny. W szczególności oznacza to, że nowe dyscypliny, które ukonstytuują się w polu dziedziny nauk o rodzinie, będą aktywizowały naukowe siły twórcze do prowadzenia działalności skoncentrowanej na badawczym, teoriiotwórczym, metodycznym oraz dydaktycznym generowaniu podstaw użytecznych dla poznawania, rozumienia, wyjaśniania, a także pomocy i wspierania rodziny (środowisk życia rodzinnego).

Integracja dyscyplinarna obszarów naukowego zainteresowania (poznania, opisu, wyjaśniania bądź kształcenia), wpisanych w dziedzinę nauk o rodzinie, a wyrosłych z filozofii, teologii, antropologii, psychologii (psychologii rodziny), pedagogiki (pedagogiki społecznej, pedagogiki rodziny), socjologii (socjologii rodziny), polityki społecznej (polityki rodzinnej), prawa (prawa rodzinnego), ekonomii, nauk o zdrowiu i medycyny itp., będzie z pewnością procesem wieloetapowym i długotrwałym. Można jednak przypuszczać, że przyczyni się do spożytkowania dotychczasowych osiągnięć nauki w zakresie eksploracji, eksplanacji i rozumienia zagadnień nauko o rodzinach. Z drugiej strony może być inspiracją i wzmacniać partnerstwo nauk o rodzinie z innymi dyscyplinami nauki przy kolejnych (wielodyscyplinarnych) projektach badawczych ogniskowanych na środowisku życia rodzinnego.

Podjęcie integralne i zarazem kooperatywne w polu dziedziny nauk o rodzinie oznacza dla poszczególnych jej dyscyplin konieczność dookreślenia tzw. wspólnego mianownika wszystkich nauk (dyscyplin) wpisujących się w obszar tej dziedziny. Zdaje się, że rolę tę może pełnić podmiotowa sfera nauk o rodzinie, w której czynnikiem różnicującym będzie z kolei sfera przedmiotowa. Takie ujęcie kwestii dyscyplinarnej nauk o rodzinie pozwala zgłosić propozycję,

która (podobnie do poprzednich) wymaga dalszych analiz i będzie z pewnością przedmiotem dyskursu akademickiego prowadzonego w gronie specjalistów skupionych wokół omawianej dziedziny. W szczególności można tu wyróżnić następujące propozycje dyscyplin naukowych wpisanych w dziedzinę nauk o rodzinie:

- familiologię, będącą ogólną teorią rodziny wraz z metodologią badań rodziny, badań w rodzinie, badań nad rodziną, badań z rodziną itd.;
- parentologię, będącą ogólną teorią rodzicielstwa wraz z metodyką przygotowania do pełnienia ról rodzicielskich, realizacji zadań, kształtowania relacji rodzice-dzieci itp.;
- matrimologię, będącą ogólną teorią małżeństwa wraz z metodyką wspierania rozwoju kompetencji małżeńskich, kształtowania relacji małżeńskich, rozwiązywania sporów małżeńskich, mediacji małżeńskiej itp.;
- adulescentologię, będącą ogólną teorią dzieciństwa wraz z metodyką wspierania rozwoju dzieci i młodzieży, metodyką rozwiązywania sporów w grupach rówieśniczych, mediacją rówieśniczą, interwencją kryzysową w środowiskach dzieci i młodzieży, terapią i profilaktyką uzależnień dzieci oraz młodzieży itp.;
- family work, będącą ogólną teorią służby rodzinie wraz z metodyką pracy dla rodziny, w rodzinie, z rodziną, metodyką pomocy i wspierania rodziny, mediacją rodzinną;
- demografię familiarną, będącą ogólną makroteorią rozwoju rodziny wraz z polem analiz i prognozowania kierunków oraz tendencji w zakresie zmian warunków i modeli życia rodzinnego;
- inne, których przedmiot będzie dookreślany polem zainteresowań nauko o rodzinach w toku rozwoju dyscyplinarnego nauk o rodzinie.

Ostatni z eksponowanych powyżej elementów dyscyplinarnej propozycji dla dziedziny nauk o rodzinie jednoznacznie podkreśla otwartość i elastyczność koncepcji strukturalnej zgłoszonej do dalszego dyskursu. Mogą wystąpić w tym katalogu inne propozycje, wyrosłe z tradycji i dorobku takich nauk jak prawo (prawo rodzinne), ekonomia (ekonomia rodzinna), medycyna z higieną (nauki o zdrowiu w rodzinie) i inne, których przedmiot poznania wiąże się z podmiotową kategorią rodziny (Żukiewicz, 2015, pp. 61–71).

6. W zastępstwie konkluzji: zaproszenie do naukowego dyskursu o kierunkach rozwoju dziedziny nauk o rodzinie

Konieczność dookreślenia naukowych podstaw dziedziny nauk o rodzinie oraz jej odniesień dyscyplinarnych to bez wątpienia główne zadanie stojące przed naukowcami skupionymi wokół zagadnień nauk o rodzinach. Obejmuje ono eksponowane powyżej komponenty, wśród których znajdują się także inne elementy stanowiące o odrębności nauk o rodzinie względem innych dziedzin i dyscyplin nauki. Sprecyzowanie typu i perspektywy nauk o rodzinie, specyficznego dla nich języka, szczegółowych i tożsamy dla tego obszaru poznania orientacji metodologicznych, ułatwi dookreślenie desygnatów wyróżniających nauki o rodzinie w systemie nauki. Umożliwi ich usytuowanie obok istniejących już w tradycji i dorobku naukowym takich dyscyplin (subdyscyplin) jak w szczególności pedagogika rodziny, socjologia rodziny, psychologia rodziny, teologia małżeństwa i rodziny itp.

Można z dużym prawdopodobieństwem szacować, że naukowe fundamenty dziedziny nauk o rodzinie będą tworzone w długiej perspektywie rozwoju tego obszaru nauki. Jednym z najważniejszych i zarazem najtrudniejszym zadaniem po stronie reprezentantów nowej dziedziny będzie tzw. optyczna transformacja, która wymaga od naukowców zakorzenionych w istniejących już od dawna dyscyplinach naukowych (obejmujących polem zainteresowania zagadnienia rodzinne) umiejętnego wykorzystania zdobytego dorobku naukowego przy równoczesnej zmianie perspektywy oglądu badanych wycinków rzeczywistości. Zadanie to jest o tyle skomplikowane, że proces kształtowania się filarów dziedziny i naukowych dyscyplin wpisanych w obszar nauk o rodzinie jest dynamiczny. Można jednoznacznie stwierdzić, że obejmuje on pierwszą fazę rozwoju tej dziedziny. Konieczne więc zdaje się przyjęcie odpowiedniej postawy naukowej zorientowanej na poszukiwanie dobra wspólnego. Konsekwencją takiej postawy będzie wygenerowanie najlepszych (w naukowym znaczeniu) rozwiązań ontologicznych, epistemologicznych, etycznych, a w szczególności teoretycznych, metodologicznych czy metodycznych, które będą impulsem w dalszym rozwoju tej dziedziny i poszczególnych jej dyscyplin. Akcentowane tu dobro wspólne jest bowiem czynnikiem redukującym w nauce spory ideologiczne lub „walkę” o władztwo instytucjonalne itp. Oznacza orientację na poszukiwanie prawdy, która sprzyja generowaniu teorii oraz modeli metodycznych użytecznych w prorodzinnej praktyce oświatowo-wychowawczej (Flisowski, 2007, pp. 267–269; Koszałka and Stopikowska, 2017; Zellma, 2018, pp. 197–212; Szelağ, 2018, pp. 69–78; Lewicka-Zelent, 2019, pp. 207–223; Jamrozowicz, 2020; Osewska, 2020), bądź w różnorodnych polach służby dla rodzin (Bożkowska and Sito, 2003; Żukiewicz, 2011; Stala, 2014;

Przybyszewska, 2014, pp. 59–63; Pawlas-Czyż, 2014, pp. 91–105; Latkowski, Lukas and Godycki-Ćwirko, 2017; Zellma, 2017, pp. 219–132; Zubrzycka, 2018, pp. 200–206). Naukowe dobro wspólne może pełnić funkcję czynnika wzmacniającego społeczną i zarazem rodzinną użyteczność naukowych osiągnięć, które nie tylko umożliwią poznanie, opis, wyjaśnienie, czy zrozumienie istoty zagadnień rodzinnych, ale będą stanowiły impuls w kreowaniu modelowych propozycji dla praktyki działalności prorodzinnej w różnorodnych jej obszarach i wymiarach. Sprzyjać temu będzie dalszy dialog oparty na szacunku tak dla spójności, jak i odrębności w optyce postrzegania dziedziny nauk o rodzinie oraz odpowiadających jej dyscyplin.

Data wpłynięcia: 2023-03-06;

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 2023-08-29;

Data przesłania do druku: 2024-01-15.

Bibliografia

- Adamski, F. (1982) *Socjologia małżeństwa i rodziny*. Warszawa: PWN.
- Andrzejewski, M. (2014) *Prawo rodzinne i opiekuńcze*. Warszawa: C. H. Beck.
- Bajda, J. (2006) „Familiologia teologiczna: istota i struktura”, *Studia nad Rodziną*, 1–2, pp. 145–155.
- Balcerzak-Paradowska, B. (1993) *Polityka rodzinna w krajach Wspólnoty Europejskiej i jej uwarunkowania*. Warszawa: IPiSS.
- Balcerzak-Paradowska, B. (1999) *Polityka rodzinna między dwoma modelami*. Warszawa: IPiSS.
- Bożkowska, K. and Sito, A. (eds), (2003) *Opieka zdrowotna nad rodziną*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Czekajewska, J. (2014) *Przemiany życia rodzinnego: studium etyczne*. Toruń: Tako.
- Flisowski Z. (2007) „Nowy kierunek – Nauki o rodzinie”, *Studia nad Rodziną*, 1–2, pp. 267–269.
- Gruca-Miąsik, U. (ed.), (2016) *Familiologia XXI wieku: wyzwania i oczekiwania*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Hryniewicz, J., Witkowski, J. and Potrykowska, A. (eds), (2018) *Fazy rozwoju rodziny a polityka społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo RRL.
- Jamrozowicz, B. (2020) *Wychowanie do życia w rodzinie: konstruowanie znaczeń*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Janicka, I. and Rostowska, T., (eds), (2003) *Psychologia w służbie rodziny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Janicka, I. and Liberska, H., (eds), (2021) *Psychologia rodziny*. Warszawa: PWN.

- Kawczyńska-Butrym, Z. (2006) „Familiologia: przedmiot, zakres i metodologia badań”, *Studia nad Rodziną*, 1–2, pp. 163–170.
- Kawula, S. and Brągiel, J. and Janke, A. (1997) *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń: Adam Marszałek.
- Klimczuk, Z. (2008) *Socjologia rodziny: zagadnienia wybrane*. Olsztyn: Hosianum.
- Kłys, J. (2001) „Nauki o Rodzinie”, *Studia nad Rodziną*, 1, pp. 35–52.
- Kocik, L. (2006) *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*. Kraków: KSW FM.
- Kochel, J. (2018) *Duchowa pedagogia miłości*. Poznań: Agape.
- Koszałka, G. and Stopikowska, M. (eds), (2017) *Nauki o rodzinie: tradycje i perspektywy edukacyjne*. Gdańsk: Ateneum.
- Kotas-Turoboyska, S. (2022) *Prawo rodzinne i opiekuńcze: vademecum*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Krasnodębski, M. (2019) *Spór o rodzinę. Filozoficzno-cywilizacyjne fundamenty myślenia o rodzinie*. Warszawa: WSWPR.
- Latkowski, J. B., Lukas, W. and Godycki-Ćwirko, M. (eds), (2017) *Medycyna rodzinna*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Lewicka-Zelent, A., (2019) „Przygotowanie nauczycieli do nauczania przedmiotu WDŻ”, *Wychowanie w Rodzinie*, 1, pp. 207–223.
- Lubowicki, K. (2022) *Podstawy katolickiego myślenia o małżeństwie*. Wrocław: PWT.
- Ładyżyński, A. (ed.), (2012) *Pedagogika rodziny: in statut nascendi czy uznana subdyscyplina?* Wrocław: Atut.
- Majdański, K., Mierzwiński, B. and Bajda, J. (1980) *Teologia małżeństwa i rodziny*. Warszawa: ATK.
- Majdański, K. (1990) *Teologia małżeństwa i rodziny*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Majdański, K. and Mierzwiński, B. (2006) „Głos w dyskusji nt. terminu «familiologia» jako określającego zespół nauk o rodzinie”, *Studia nad Rodziną*, 1–2, pp. 183–188.
- Marczewski, M. et al. (eds), (2016) *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*. Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- Marczewski, M. et al. (eds), (2017) *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*. Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- Marczewski, M. et al. (eds), (2018) *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*. Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- Mariański, J. and Marczewski, M. (eds), (2015) *Pedagogika rodziny: podejście interdyscyplinarne*. Gdańsk: WSS-E.
- Murawski, Cz. (1988) *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1944–1980. Studium dogmatyczno-pastoralne*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Nowak, A. J. (2008) *Psychologia małżeństwa i rodziny (wykłady rzeszowskie)*. Lublin: Iakal.
- Olearczyk, T. (2007) *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*. Kraków: WAM.

- Opozda, D. and Leśniak, M. (eds), (2017) *Rodzicielstwo w wybranych zagadnieniach pedagogicznych*. Lublin: Episteme.
- Osewska, E. (2020) *Rodzina i szkoła w Polsce wobec współczesnych wyzwań edukacyjnych*. Kraków: UPJPII.
- Osewska, E. and Stala, J. (eds), (2020) *Rodzina-wychowanie-przyszłość*. Kraków: UPJPII.
- Pawlas-Czyż, S. (2014) „Koordynator pieczy zastępczej we współpracy z asystentem rodziny a formuła case management”, *Trzecie Sektor*, Numer Specjalny 2013–2014, pp. 91–105.
- Plopa, M. (2011) *Psychologia rodziny: teoria i badania*. Kraków: Impuls.
- Prorok, L. (2021) *Polityka rodzinna w Polsce: lata 1918–2020*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pryba, A. (ed.), (2019) *Rodzina miejscem odnajdywania sensu życia*. Poznań: WT UAM.
- Przybyszewska, K. (2014) „Zawód z przyszłością: asystent rodziny a może koordynator pieczy zastępczej?”, *Społeczeństwo – Edukacja – Język*, 2, pp. 59–63.
- Rostowska, T. (ed.), (2009) *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*. Warszawa: Difin.
- Sejm.gov.pl (2022) *Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z 11 października 2022 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych*. Available at: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220002202/O/D20222202.pdf> (Accessed: 6 April 2023).
- Skrzydlewski, W. (1982) *Chrześcijańska wizja miłości, małżeństwa i rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Stala, J. (ed.), (2014) *Nauki o rodzinie w służbie rodziny*. Kraków: UPJPII.
- Strękowski, S. (2021) *Małżeństwo i rodzina w pismach Ojców Kapadockich*. Warszawa: Adalbertinum.
- Strzebińczyk, J. (2013) *Prawo rodzinne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Szczepaniak-Sienniak, J. and Kubów, A. (eds), (2016) *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce po dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Szeląg, H. (2018) „Nauczyciel «wychowania do życia w rodzinie» w liceum ogólnokształcącym: jego rola oraz cechy pożądane przez uczniów”, in Kabat H. and Pasterniak-Kobyłecka E. (eds) *Nauczyciel – czas, przestrzeń, szkoła (zadania, funkcje, role dawniej i dziś)*. Zielona Góra – Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, pp. 69–78.
- Szlendak, T. (2011) *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: PWN.
- Śliwowski, B. (2014) „Nauki o rodzinie nową dyscypliną naukową”, *Szkice Familiologiczne*, 1, pp. 11–27.
- Tryniszewska, K. (2016) *Prawo rodzinne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Tunkiewicz, M. (2008) „Nauki o rodzinie w Olsztynie”, *Życie i Myśl. Zeszyty Problemowe*, 23, pp. 21–28.
- Tyszka, Z. (1976) *Socjologia rodziny*. Warszawa: PWN.
- Wetoszka, D. (ed.), (2022) *Prawo rodzinne*. Warszawa: C. H. Beck.
- Wilk, J. (2016) *Pedagogika rodziny*. Lublin: Episteme.
- Winiarz, J. (1993) *Prawo rodzinne*. Warszawa: PWN.
- Wożyła, K. (2022) *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin: TN KUL.

- Zellma, A. (2017) 'Kształcenie na kierunku nauki o rodzinie w kontekście współczesnej polskiej polityki społecznej', *Studia Warmińskie*, 54, pp. 219–231. Available at: <https://doi.org/10.31648/sw.68>.
- Zellma, A. (2018) 'Teacher of Education for Family Life as an innovator in the reformed system', *Family Forum*, 8, pp. 197–212. Available at: <https://doi.org/10.25167/FF/2018/197-212>.
- Zubrzycka, S. (2018) „Asystent rodziny”, *Pedagogika Katolicka*, 2, pp. 200–206.
- Żukiewicz, A. (ed.), (2011) *Asystent rodziny: nowy zawód i nowa usługa w systemie wspierania rodzin. Od opieki i pomocy do wsparcia*. Kraków: Impuls.
- Żukiewicz, A. (2015) „Rodzina w przestrzeni namysłu teoretycznego. Fragmentaryzacja dyscyplinarna vs ujęcie holistyczne”, in Biernat, T., Malinowski, J. and Wasilewska-Ostrowska K. (eds) *Rodzina w pracy socjalnej – aktualne wyzwania i rozwiązania*. Toruń: Akapit, pp. 61–71.
- Żukiewicz, A. (2022) 'Nowa dziedzina „Nauki o rodzinie” – dyscyplinarne szanse rozwoju nauki i praktyki wspierania rodzin', *Family Forum*, 12, pp. 343–352. Available at: <https://doi.org/10.25167/FF/4915>.